

D. H. de Vries, *Een Amsterdamse koopman in de Molukken 1883-1901*, Ruard Wallis de Vries, ed. (Baarn: Ambo, 1996, 391 blz., f49,50, ISBN 90 263 1365 9).

Een van de verraderlijke kanten van reisliteratuur en brieven is veelal dat de eerste indrukken die de schrijver in een ver land opdoet, minder getuigen van zijn inzicht als wel van zijn vooroordelen. Vaak worden de opvattingen bij een langer verblijf bijgesteld. Als directe bron voor een andere samenleving hebben dit soort opmerkingen dan ook een beperkte waarde. Een illustratie van dit verschijnsel is te vinden in de brieven die Dirk de Vries (1863-1928) aan zijn moeder in Amsterdam schreef tussen 1883 en 1901.

In 1883 vertrok de toen twintigjarige auteur in dienst van de Moluksche Handels-Vennootschap te Amsterdam naar Indië waar hij werd tewerkgesteld op het kantoor in Menado op de noordpunt van Celebes. Hij was hiervoor gevraagd door de directeur van die onderneming, maar Dirks uiteindelijke beslissing om naar de tropen te gaan was sterk bepaald door zijn moeder, een weduwe met een groot gezin. Ondanks een goede middelbare scholing en vier jaar ervaring op verschillende handelskantoren waaronder de makelaardij van zijn halfbroer, was er kennelijk onvoldoende kans op een goede positie. Althans Dirk hoopte met drie jaar tropenervaring meer kans te maken. Financiële overwegingen speelden bovendien een belangrijke rol. Dirk was niet de enige: in de correspondentie is zelfs sprake van vergelijkbare jongelui die op de bonnefooi naar de kolonie afreizen. Uiteindelijk zou Dirk de Vries op twee onderbrekingen na, bijna achttien jaar in Menado doorbrengen en het tot directeur brengen.

De lange reeks van jaren die Dirk in Menado doorbracht maken het mogelijk de veronderstelling in de eerste alinea te toetsen. De schrijver maakte een duidelijke ontwikkeling door. Hij ontwikkelde zich van een zelfingenomen, pedante Amsterdammer, behept met een reeks vooroordelen en in het bezit van sterke stereotypen, tot een goede koopman die had geleerd anderen te aanvaarden. De vele opmerkingen over de 'Moffen', de stereotypen over de Indische samenleving en vooral die over de mestieze meisjes, bieden niets origineels. Zij vertellen meer over de opvattingen die hem thuis waren meegegeven over de vrouw en een beschaafde conversatie, dan dat zij veel zeggen over de kleine groep Europeanen in Menado. In het jaar dat Dirk aankwam waren dat hooguit dertig personen. Een kleine club, die te dicht opeen woonde en door de open voorgalerijen te goed kon waarnemen wat ieder deed om veel geheimen te hebben. De nieuweling werd goed ontvangen maar klaagde aanvankelijk over het gebrek aan belangstelling, soms had hij zelfs het gevoel dat men hem negeerde. Valt dit erg te verwonderen wanneer men Dirks niet malse oordeel leest over deze gemeenschap, die hem soms aanleiding gaf tot veel (leed)vermaak? Na enkele jaren namen de klachten af. Door het vele sociale verkeer kwam toen althans van zijn plannen om flink te sparen niet veel terecht.

Menado dat hij in zijn eerste jaren verfoeide als een 'gat' werd zijn thuis. De waardering voor de plaats hield gelijke tred met Dirks ontwikkeling als steunpilaar van het sociale leven. Van de omgang met de inheemse gemeenschap of de Arabieren en Chinezen met wie hij uitvoerig zaken deed, blijkt zelden iets. Dirk toonde zich een sociaal ondernemer: om het inheemse personeel te binden aan een kokosnotenplantage op een afgelegen eilandje, bouwde hij er een school voor de kinderen en betaalde hij de meester. Dit gebeurde niet alleen uit financieel-economische overwegingen, zijn belangstelling ervoor was oprecht.

Hebben we hier te doen met brieven zoals er vermoedelijk zoveel geschreven zijn? Nee, dat niet. Dirk heeft een goede pen en veel belangstelling voor mensen, zij het dat het voornamelijk de Europese gemeenschap betreft. Dirk nam geen blad voor de mond. De drukkende eenzaamheid in de begintijd als jongste en ongetrouwde Europeaan op een stil handelsplaatsje, zijn gebrek aan ervaring, de andere gewoonten in de gemengd-Europese gemeenschap, verrassende evenementen zoals de komst van een circus, maar ook een duel, de ups en downs van het bedrijf en de moeite die het hem kostte van zijn tractement te leven toen hij zich eenmaal

gevestigd had, lijken dan ook exemplarisch voor het leven van vele anderen. Dramatisch hoogtepunt is het overlijden van zijn vrouw kort voordat het gezin definitief naar Nederland zou terugkeren. De uitgave is voorzien van een summiere inleiding over de hoofdpersoon, diens familie en de Moluksche Handels-Vennootschap. De brieven blijven tot het einde boeien.

J. van Goor

T. H. M. van Schaik, *Aartsbisschop in oorlogstijd. Een portret van kardinaal de Jong 1885-1955* (Baarn: Gooi en Sticht, 1996, 106 blz., ISBN 90 304 0849 9).

Aan de ondertitel van dit werkje wordt volledig recht gedaan. Dit niet zozeer vanwege de laatste acht bladzijden, waarin de auteur onder de titel 'Jan de Jong: een portret' nog eens met weer nieuwe details de kardinaal portretteert, als wel door de vele karakteriserende gegevens door de gehele publicatie heen. Bij al zijn robuustheid, rechtlijnige hoekigheid en directheid vertoonde De Jong enige complicerende trekken. Zeker, hij was en bleef heel zijn leven de spreekwoordelijk verstrooide (seminarie)professor en de met de medemens begane maar in het maatschappelijk verkeer onhandige pastor; tijdens de tweede wereldoorlog was hij de tegenover de bezetter onverzettelijke leider van het episcopaat en nadien was hij 'een restauratieve kardinaal'. Verstrooidheid en onhandigheid beletten hem echter niet om op beslissende ogenblikken zijn wil door te zetten. Daarentegen was hij toch weer, meer dan uit de eerder aan hem gewijde biografie — direct na zijn dood uitgekomen en geschreven door de amateur-historicus H. W. F. Aukes — blijkt, afhankelijk van zijn adviseurs. Zijn naar buiten toe getoonde beginselvastheid ging gepaard met onzekerheid en bezorgdheid over mogelijke gevolgen. Als kerkhistoricus verstond hij de kunst de eigen tijd relativerend in een eeuwenlang perspectief te plaatsen, maar tevens was hij de exponent van orthodoxe en moeilijk aan te passen inzichten. Dit alles heeft Van Schaik met een overvloed aan anekdotische, hier en daar nieuwe archivalische gegevens en met kennis van en gevoel voor de klerikale wereld van zijn held trefzeker voor het voetlicht gebracht.

Minder overtuigend is de uitwerking van wat de lezer op grond van de hoofdtitel mocht verwachten. Daar is om te beginnen de omstandigheid dat aan de oorlogsjaren nauwelijks een derde van de publicatie wordt gewijd. Vervolgens blijkt de auteur, aan wie het overigens geenszins aan kritische zin ontbreekt, de behoefte te hebben gehad de houding van het katholieke volksdeel in het algemeen en die van de aartsbisschop in het bijzonder wat opwaarderend te schetsen. In dat kader past ook de uitvoerige aandacht die hij besteedt aan het verzoek dat hoogstwaarschijnlijk vanuit Utrecht naar Rome is gegaan om de paus te bewegen explicieter te gaan protesteren tegen de jodenvervolgingen. Hoe meer de aartsbisschop en andere katholieke landgenoten openlijk van hun antinazisme blijk gaven, des te liever het de auteur is. Enigen van De Jongs broeders in het bisschopsambt moeten het dan ook bij hem ontgelden. Daar hij verder in de noten nogal eens kort polemiseert met anderen, is het jammer dat hij anderzijds 'omwille van de leesbaarheid' het aantal noten beperkt heeft gehouden. Juist een behandeling binnen het langzamerhand toch wel als achterhaald te beschouwen 'min of meer goed of fout'-kader had minstens met meer adstructie en grotere precisering kunnen geschieden.

Niet ten onrechte heeft Van Schaik veel aandacht besteed aan De Jongs kerkhistorische opvattingen zoals die spreken uit diens in katholieke kring klassiek geworden *Handboek der Kerkgeschiedenis*. Bij al zijn waardering voor de eruditie en intellectuele eerlijkheid van de geëngageerde auteur is hij niet mals in zijn oordeel. Voor De Jong 'is de kerkgeschiedenis dus dienaars van het dogma, verdedigster van het goddelijk karakter van de kerk, en leermeesteres van een deugdzaam leven', functies die 'helemaal niets met het vak te maken' hebben, aldus